

**ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ДЛЯ НАРОДНИХ ШКІЛ УКРАЇНИ
(КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)
ЯК НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

У статті розкриваються науково-методологічні засади аналізу проблеми підготовки вчителя для народних шкіл України кінця ХІХ – початку ХХ століття. Методологію дослідження представлено на трьох рівнях: загальнофілософському, загальнотеоретичному і спеціальному; ієрархізовано наукові підходи до проблеми підготовки вчителя народних шкіл в кінці ХІХ – початку ХХ століття, насамперед герменевтичний, нарративний та історіографічний.

Підготовка сучасного вчителя – одна з найважливіших науково-теоретичних та практично-професійних проблем, від рішення якої багато в чому залежить успіх перебудови освіти в країні. Основною задачею педагогічних учбових закладів є здійснення високоякісної професійної підготовки, що відповідає всім сучасним вимогам навчання і виховання дітей. Одним з найважливіших напрямлень удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів є процес формування їх педагогічної спрямованості. Це можливо тільки при здійсненні в процесі навчання майбутніх учителів єдності загальноосвітньої, загально педагогічної і практичної підготовки.

У розвиненому суспільстві педагоги складають особливу соціально-професійну групу, роль і значення якої важко переоцінити. Тому історичний аналіз становлення та розвитку педагогічної освіти, а також науково-методологічні основи підготовки вчителя для народних шкіл України на сьогодні є досить актуальним.

Методологія дослідження проблеми підготовки вчителя для народних шкіл України кінця ХІХ – початку ХХ століття вимагає її наукового аналізу на кількох **рівнях**, а саме:

- 1) **загальнофілософському**, на якому вивчається проблема історії професійної підготовки вчителя для народних шкіл у просторі діалектичних законів та закономірностей;
- 2) **загальнотеоретичному** – аналіз проблеми історії підготовки вчителя для народних шкіл України другої половини ХІХ – початку ХХ століття у площині герменевтики, загальної історіографії, соціально-історичного нарративу та культурології;
- 3) **спеціальному**, який передбачає вивчення проблеми історії професійної підготовки вчителя народних шкіл з урахуванням професіографічного й біографічного підходів.

Розглянемо подані вище науково-методологічні рівні більш детально. Так, філософська діалектика передбачає аналіз історико-педагогічної проблематики в площині діалектичних законів та закономірностей, серед яких найбільш значущими для проблеми підготовки вчителя для народних шкіл України кінця ХІХ – початку ХХ століття вважаємо такі.

1. *Закон єдності і боротьби протилежностей* дає змогу регулювати кількісно-якісні показники професійної підготовки вчителя для народних шкіл у результаті вирішення певних протилежностей (суперечностей). У контексті становлення та розвитку підготовки вчителя як історико-педагогічної проблеми цей закон ілюструє:

- суперечність між суспільним замовленням на сутнісно-змістові характеристики вчительської професії, та можливостями наявної на другу половину ХІХ – початок ХХ ст. системи професійної освіти реалізувати це замовлення;
- суперечність між новітніми теоретичними розробками в галузі теорії і практики педагогічної освіти й педагогічної діяльності, та реальним станом народної освіти в Україні в досліджуваний період;
- суперечність між потребами учнів учительських семінарій в отриманні ґрунтовної професійної освіти, та науково-методичними й кадровими можливостями цих навчальних закладів до забезпечення теоретичної й практичної професійної підготовки вчителя народної школи.

Поступове вирішення вказаних суперечностей як діалектичних протилежностей визначало в досліджуваний період ефективність системи підготовки вчительських кадрів для народних шкіл.

2. *Закон єдності загального, особливого й одиничного.* У площині дії цього діалектичного закону віддзеркалено як шлях нашого наукового пошуку, так і сутність предмета нашого дослідження. Так, історіографія проблеми підготовки вчителя народної школи проаналізована нами з урахуванням джерельної бази загального рівня (роботи з історії розвитку освіти в Україні досліджуваного періоду), особливого (дослідження окремих аспектів підготовки вчителя для навчальних закладів різного рівня в досліджуваний період); натомість дослідження проблеми підготовки вчителя для народних шкіл є виявом феномена одиничного, оскільки являє собою результат дослідження окремо взятого об'єкта і предмета наукового пошуку. З іншого боку,

підготовка вчителя для народних шкіл виступає як загальне культурно-освітнє явище України в другій половині XIX – на початку XX ст.; вказана професійна підготовка саме у вчительських семінаріях – як особливе; відображення сутності та змісту підготовки вчителя в межах індивідуальності окремого учня вчительської семінарії з урахуванням його нахилів, здібностей, рівня пізнавального інтересу та професійної мотивації – як одичне.

3. *Закон єдності сутності (змісту) і форми* виступає в межах нашого дослідження в тому вигляді, що вчительська семінарія як тип навчального закладу забезпечувала певну форму професійної підготовки вчителя народної школи; натомість кадрове, методичне, організаційне забезпечення цього процесу – віддзеркалює сутнісні (змістові) характеристики підготовки вчителя народних шкіл в досліджуваний період. Крім того, у вчительських семінаріях застосовувалися певні форми навчання і виховання, наповнені відповідним до соціально-професійного наповнення змістом, що також відображає дію вказаного закону.

4. *Закон переходу кількісних змін у якісні* виражено в межах досліджуваної проблеми в тому, що поступове накопичення досвіду підготовки вчителя для народних шкіл в Україні в другій половині XIX століття заклало підвалини системи професійної педагогічної підготовки вчителів більш пізнього періоду як якісно нового явища. Водночас кількісне накопичення педагогічних та методичних знань учнями вчительських семінарій гарантувало їм певний рівень професійної готовності до роботи в народних школах як нову якість їх соціально-професійного досвіду. Проте практика показує, що вчительські семінарії не вповні забезпечували цей кількісно-якісний розвиток в досліджуваний період.

Отже, аналіз головних діалектичних закономірностей, що визначають специфіку підготовки вчителя для народних шкіл як історико-педагогічного процесу, дає змогу відстежити їх у динаміці й структурно-функціональній залежності компонентів.

Як вказано вище, на *загальнотеоретичному* рівні ми визначили як найбільш впливові для дослідження проблеми підготовки вчителя для народних шкіл в Україні філософську герменевтику, а також безпосередньо пов'язані з нею культурологічний, історіографічний та нарративний підходи. Щодо історіографічного підходу, то його втілення в контекст даного дослідження буде представлено нижче, а підґрунтям нарративного підходу стала герменевтична філософія.

Герменевтика – наука про сприйняття й відображення текстів у найширшому розумінні самого поняття "текст" як знакового утворення, системи актуальних (для сприймання в даний час і в даному вигляді) знаків. Герменевтичний підхід у вітчизняній психолого-педагогічній науці представлений досить слабо; можна спиратися, насамперед, на роботи Г. П. Васяновича [1]. Натомість у зарубіжних дослідженнях (Х. Гадамер, М. Хайдеггер, П. Рікер) герменевтика представлена як наукова галузь, що виконує функцію створення власного бачення і сприйняття, а заодно й народження нового тексту й його особистісного прочитання залежно від обраної методології й власного герменевтичного досвіду [2; 3; 4]. Крім того, науковці стверджують, що герменевтика дає змогу прокласти місток між абстрактною та конкретною рефлексією і загалом відрефлексовувати інформацію, отриману у вигляді прочитаного (прослуханого). Таким чином, у площині герменевтики розуміння дослідником історико-педагогічного тексту є заодно інструментом його само розуміння, самовдосконалення, самосприйняття. У зв'язку з розмаїттям наукових текстів, використаних нами у дослідженні підготовки вчителя для народних шкіл України в другій половині XIX – на початку XX ст. (архівні джерела, періодичні видання, мемуарна література, наукові монографії тощо) герменевтика стає вагомим методологічним підґрунтям історіографії нашої роботи.

Культурологічний підхід до освітньо-історичних процесів представлено у вітчизняній та зарубіжній науці роботами Г. Ріккєрта, Ю. Семенова, Н. Смирнової. Згідно з основними положеннями культурологічного підходу, ми розглядаємо підготовку вчителя для народних шкіл в окреслений хронологічними межами дослідження період як явище суспільної культури, як результат накопиченого перед цим суспільного досвіду, який вимагав саме такого спеціаліста саме з таким рівнем професійної підготовки, який був би затребуваним для народної школи у вказаний історичний період. При цьому підготовка вчителя стає не лише культурологічним, але й аксіологічним феноменом і тлумачиться як структурний компонент загального розвитку людської культури в регіональному та хронологічному контексті, оскільки:

1. Культура є відображенням програми діяльності й поведінки людини; освіта, таким чином, є культурною діяльністю, яка має спрямовуватися відповідно підготовленими спеціалістами, що навчатимуть дітей з наймолодшого віку. Таким чином, підготовка вчителя для народних шкіл є культурологічно відповідним явищем.

2. Культура відображає наступність людського досвіду; для забезпечення такої наступності має існувати відповідний соціально-інституційний комплекс, до якого входить і народна школа досліджуваного періоду. Вчитель народної школи виступає при цьому інструментом забезпечення вказаної наступності.

3. Культурологічний підхід дає змогу відобразити накопичення культури, акумуляції соціально значущого досвіду за допомогою всіх ланок системи освіти, починаючи з народної школи, на багато поколінь наперед [5].

Вивчаючи проблему підготовки вчителя для народних шкіл в другій половині XIX – на початку XX століття в Україні, важливим, на нашу думку, виявляється також культурологічний підхід до імперії як соціокультурного феномена, що визначав змістове наповнення педагогічної освіти в досліджуваній період. Фактично підготовка вчителя народної школи в цей період була культурологічно однозначно визначеною, оскільки спрямовувалася на випускника вчительської семінарії, який мав би реалізувати на практиці створену російським міністром освіти С. Уваровим формулу "самодержавство, православ'я, національна свідомість", яка й окреслила культурну доктрину педагогічної освіти того часу [6]. Така позиція була характерна, зауважимо, не лише для Російської імперії. Як писав британський дослідник А. Ройс, "всі людські істоти виховуються в певного роду культурних забобонах про світ ... Народ, який прагне панувати над іншими народами, не є виключенням. Він вступає у відносини з іншими народами, вже маючи певні уявлення" [7].

Культура є результатом суспільного розвитку, що тісно пов'язаний з людською діяльністю. В основі освітнього розвитку також лежить діяльність, яка не продукує, але переносить і накопичує соціокультурну інформацію в процесі її надання учасникам освітнього процесу. Для забезпечення трансляції соціокультурного досвіду від покоління до покоління необхідною є певна інфраструктура, в якій педагогічна освіта і народна школа зайняли в досліджуваній період своє власне місце. Погоджуємося з думкою науковців стосовно того, що освітня культура і освітній простір – це загальні показники соціального розвитку регіону і держави в цілому [8]. Їх історико-педагогічний аналіз, отже, також виявляється достатньо актуальним.

У межах культурологічного підходу до проблеми підготовки вчителя народної школи України в досліджуваній нами період виявляється ще одна його специфічна особливість: дослідник і досліджувана проблема знаходяться в різних соціокультурних умовах, в різних історичних і суспільних площинах. Тому аналіз досвіду підготовки вчителя у другій половині XIX – на початку XX століття з погляду дослідника початку XXI століття дає змогу визначити рівень унікальності й самоцінності історико-педагогічних явищ, що розглядаються дослідниками [13].

Наративний підхід до аналізу історико-педагогічних явищ та процесів дає можливість відобразити багатоманіття історико-педагогічних інтерпретацій; він представлений в історико-педагогічній науці роботами О. В. Сухомлинської, Л. Ц. Ваховського, І. В. Троцука [9; 10; 11].

В історико-педагогічній науці наративний підхід розроблений на сьогодні досить слабко, на що вказує у своїх роботах О. В. Сухомлинська [9]. На специфіці використання наративних досліджень в історії педагогіки наголошує також Л. Ваховський, виокремлюючи в сутності наративу наше власне суб'єктивне бачення історико-педагогічних джерел [10].

Наратив, чи оповідь, якщо приймати ці категорії синонімічно – це форма існування суб'єктивного (вимислу, оповідання особи) в об'єктивному історико-педагогічному процесі і спробах об'єктивно його описати. За допомогою наративного підходу історико-педагогічне явище набуває форми й смислу, впорядковується, дістає структурного поділу (початок, середина, кінець етапу, періоду, процесу, явища і т.п.) [12].

Для предмета нашого дослідження наративний підхід виявляється актуальним ще й тому, що дає можливість окреслювати людину як активного соціального суб'єкта; тому професія вчителя також тлумачиться як соціально й професійно активна, а його підготовка – процесом просування до такої соціальної активності [13]. Власне, кожне історико-педагогічне дослідження за своєю сутністю є наративним, оскільки дослідник поєднує в ньому розрізнені факти, події, явища, представлені до нього в історичних текстах, як зв'язний сюжет, який реалізується у висновках, що є максимально об'єктивними, але водночас відображають суб'єктивне бачення науковця [14]. Наративний підхід, використаний нами в процесі вивчення підготовки вчителя для народних шкіл у вчительських семінаріях України, має власні характеристики, серед яких найбільш суттєвими вважаємо: ретроспективність (можливість проектувати події минулого на сучасність), перспективність (залежність історико-педагогічних висновків від авторської позиції дослідника), вибірковість (добирання саме тої історико-педагогічної інформації, яка втілює мету і завдання дослідження), специфічність (можливість формувати соціальну ідентичність минулого історико-педагогічного досвіду), вігатенність (взаємозалежність інтерпретацій та власного соціального досвіду дослідника) [11].

Наративістика у застосуванні до історико-педагогічних досліджень пов'язана безпосередньо з когнітивізмом і феноменологією у філософській площині бачення. Так, пізнання історичного минулого передбачає два типи основних відношень соціально-історичного наративу:

- 1) між дослідником і історичним процесом (суб'єкт-об'єктні відносини);
- 2) між текстом – результатом історичного дослідження – і читачем (об'єкт-суб'єктний підхід).

Наративний підхід до проблеми підготовки вчителя народних шкіл у вчительських семінаріях дає можливість представити окремі історико-педагогічні факти, зафіксовані в джерелах дослідження, як підґрунтя для створення загального історико-педагогічного фону проблеми професійної підготовки вчителя – з авторською його інтерпретацією; тому саме наратив є, на думку Л. Ваховського, "ліками проти догматизації історико-педагогічного знання" [10].

Як вказано вище, спеціальний рівень науково-методологічного аналізу проблеми підготовки вчителя народних шкіл у вчительських семінаріях представлено нами в поєднанні професіографічного й біографічного підходів

Необхідність застосування в процесі нашого дослідження **професіографічного підходу** пояснюється його міждисциплінарністю та необхідністю використовувати в роботі теоретичні набутки не лише історико-педагогічної науки, але й професійної педагогіки. Вказаний підхід представлено в сучасній професійно-педагогічній науці дослідженнями Г. П. Васяновича, С. С. Вітвицької, О. А. Дубасенюк, О. Г. Дуднікової, С. О. Дю, Н. В. Кузьміної, А. М. Маркової, С. О. Сисоевої та ін. [8; 15; 16; 17; 18; 19]. Сутність цього підходу полягає у обґрунтуванні структури професійної педагогічної діяльності залежно від її умов, отриманої педагогічної освіти та особистісних характеристик вчителя. І хоч до історико-педагогічного аналізу підготовки вчителя народної школи не можна застосувати сучасні результати професіографічних досліджень, однак наше дослідження потребує застосування наукового апарату педагогічної професіографії, оскільки:

- вона дає можливість визначати специфіку вчителя народної школи порівняно з педагогами навчальних закладів іншого рівня;
- професіографічний підхід дозволяє аналізувати структуру професійних знань, умінь та навичок вчителя, які мають бути засвоєні в процесі професійної підготовки незалежно від історичного етапу, тому може стати методологічною основою історико-педагогічної роботи.

Біографічний підхід використано нами у межах дослідження проблеми підготовки вчителя народних шкіл у вчительських семінаріях України другої половини XIX – початку XX ст. як можливість відобразити роль та значення відомих українських педагогів досліджуваного періоду в організації професійно-педагогічної підготовки вчителя та науковій розробці змістової частини професійно-педагогічної освіти вчителя для народної школи. Так, у п. 1.3. буде проаналізовано діяльність та науково-методичні роботи К. Д. Ушинського, М. О. Корфа, М. П. Драгоманова, О. В. Духновича, Б. Д. Грінченка, С. В. Васильченка, Т. Г. Лубенця, Г. П. Шерстюка, як організаторів народної освіти й професійної підготовки вчителів народних шкіл, а також педагогів-практиків у народних школах, що формували образ народного вчителя української школи другої половини XIX – початку XX ст.

Розробники біографічного підходу в історико-педагогічній науці вбачають його значення в історико-педагогічних дослідженнях у тому, щоб проектувати індивідуальний педагогічний і науково-теоретичний досвід професійної діяльності педагогів, науковців, громадських діячів на загальний історико-педагогічний процес і визначати рівень впливу цього індивідуального досвіду та ідей на становлення та розвиток педагогічних явищ та процесів, у нашому випадку – на розвиток процесу підготовки вчителів у вчительських семінаріях України в другій половині XIX – на початку XX ст.

Отже, здійснений нами науково-теоретичний аналіз проблеми підготовки вчителя народних шкіл у вчительських семінаріях України в другій половині XIX – на початку XX століття дає змогу зробити висновок, що проблема підготовки вчителя народних шкіл в досліджуваній період може бути розглянута на кількох методологічних рівнях, які окреслені нами як загальнофілософський, загальнотеоретичний та спеціальний. Виділення вказаних рівнів дає змогу ієрархізувати наукові підходи до проблеми дослідження і виділити найбільш значущі серед них, а саме: герменевтичний, наративний та історіографічний.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Васянович Г. П. Методологія педагогіки й педагогічна інноватика / Г. П. Васянович // Модернізація вищої у контексті євроінтеграційних процесів: Зб. наук. праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С. 4.
2. Современная западная философия: словарь. – М.: ИПЛ, 1991. – С. 67-69.
3. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер – М.: Прогресс, 1998. – 704 с.
4. Рикер П. Конфликт интерпретаций / П. Рикер – М.: Знание, 1995. – 168 с.
5. Семенов Ю. Н. Философия истории. Общая теория, основные проблемы, идеи и концепции от древности до наших дней / Ю. Н. Семенов: монография. – М., 2003.: Электронный ресурс. – Режим доступа: http://scepsis.ru/library/id_1377.html

6. Сейко Н. А. Добродійність у сфері освіти України (XIX – початок XX століття): Київський учбовий округ / Н. А. Сейко : монографія. – Житомир: ЖДУ, 2006. – 544 с.
7. Royce A. P. *Ethnic Identity*. – Bloomington, 1982. – P. 63.
8. Дудникова О. Г. Профессиографический подход к педагогической деятельности в наследии А. Е. Кондратенкова / О. Г. Дудникова // Штудии-6. – Смоленск: СмолГУ, 2006. – С. 74-87.
9. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічні дослідження та його "околиці" / Ольга Василівна Сухомлинська // Збірник наукових праць Херсонського держ.ун-ту. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2005. – Вип. 11. – С. 11-13.
10. Ваховський Л. Наратив у історико-педагогічному дослідженні: методологічний аналіз / Леонід Ваховський // Шлях освіти. – № 1. – 2007. – С. 42-45.
11. Троцук И. В. Нарратив как междисциплинарный методологический конструкт в современных социальных науках / И. В. Троцук // www2.usu.ru/philosophy/soc_phil/rus/courses/narratology.html.
12. Нарратология: основы, проблемы, перспективы: Материалы к спецкурсу [Сост. проф. Трудина Е. Г.] – http://www2.usu.ru/philosophy/soc_phil/rus/courses/narratology.html
13. Бутенко И. А. Постмодернизм как реальность, данная нам в ощущениях / И. А. Бутенко // СОЦИС. – 2000. – № 4. – С. 3.
14. Maines D. R. Narrative's Moment and Sociology's Phenomena – toward a Narrative Sociology / D. R. Maines // *Sociological Quarterly*. – Vol. 34. – № 1. – P. 17-37.
15. Дубасенюк О. А. Основи теорії і практики професійної і виховної діяльності / О. А. Дубасенюк. – Житомир: Житомир. держ. пед. ін-т, 1995. – 187 с.
16. Дю С. А. К вопросу о критериях оценки профессиональной деятельности педагога / С. А. Дю // Вестник СевКавГТУ. Серия "Гуманитарные науки". – № 2 (12). – 2004. [електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.ncstu.ru>
17. Кузьмина Н. В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения профтехучилища / Н. В. Кузьмина – М.: Высшая школа, 1989. – 315 с.
18. Маркова А. Н. Психология профессионализма / А. Н. Маркова. – М.: Знание, 1996.
19. Сисоєва С. О. Педагогічна творчість / С. О. Сисоєва: Монографія. – Х. – К.: Книжк. вид-во "Каравела", 1998. – 150 с.
20. Гинецинский В. И. Проблема структурирования образовательного пространства / В. И. Гинецинский // Педагогика. – 1997. – № 3. – С. 10-15.
21. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре / Г. Риккерт – СПб, 1911. – 117 с..

Матеріал надійшов до редакції 09.02. 2009 р.

***Андрійчук Н. М. Підготовка учителя для народних шкіл України
(кінець XIX – початок XX століття) як науково-методологічна проблема.***

В статье раскрываются научно-методологические принципы анализа проблемы подготовки учителя для народных школ Украины конца XIX – начала XX века. Методология исследования представлена на трёх уровнях: общепедагогическом, общетеоретическом и специальном; иерархизированы научные подходы к проблеме подготовки учителя народных школ в конце XIX – начале XX века, прежде всего герменевтический, нарративный и историографический.

***Andriychuk N. M. The Training of Ukrainian Preliminary School Teachers
(in late 19th – early 20th centuries) as a Research and Methodological Problem.***

The article sets out to provide the research and methodological principles of instructing preliminary school teachers in late 19th – early 20th centuries. Underlying the research methodology are basic philosophical, theoretical and specific investigations to lay down the hermeneutic, narrative and historiographic instruction approaches.